

Marie Michlová

BYLI JSME A BUDEM

aneb česká každodennost 1914-1918

ČAS

Edice Český ČAS

Marie Michlová

BYLI JSME A BUDEM

aneb česká každodennost 1914-1918

Edice **Český ČAS**

Marie Michlová

BYLI JSME A BUDEM

aneb česká každodennost 1914-1918

© Marie Michlová, 2013

Editor: © Josef Snětivý, 2013

Cover & Layout © Nakladatelství ČAS, Alena Laňková, 2013

© Nakladatelství ČAS, www.nakladatelstvicas.cz, 2013

ISBN 978-80-7475-024-3

Zatímco střední vrstvy považovaly dětský pokojík za poměrně běžnou záležitost, mezi dělnictvem a na venkově to byla velká vzácnost. Aby děti nebyly celý rok zavřené ve školách a v bytě, snažili se je rodiče dle finančních možností poslat někam na prázdniny, nebo alespoň k prarodičům. Ty méně šťastné se pak musely spokojit s pobytem na opatrovně, jak se tehdy říkalo školkám. Ještě že si tam alespoň mohly hrát s dřevěnými koníky, tato hračka byla mezi dětmi po celou válku obrovským

Vesnické děti

hitem. Každé také muselo mít káču, obruč a kuličky. Řada hraček byla inspirována válečnými reáliemi – například figurky vojáků s plynovými maskami, zdravotních sester a speciálně upravených vlaků.

K rodičům měly děti často až nezdravý respekt a vykaly jim. Matky vyhrožovaly „židy a cikány“, nebo děti za trest zavíraly do tmavého sklepa, nejhorší však byl příslib otcova trestu, protože otcové bili děti řemeny či rákoskami. Odměny byly vzácné, ale o to cennější, za oblíbenou pochoutku platil turecký med. Starší děti braly jako odměnu i možnost navštěvovat soukromé hudební školy, kde se většinou cvičily ve hře na housle, flétnu, piano, klarinet nebo trubku.

Kromě nedostatku jídla trpěly děti především odchodem otců. „Doma se mi narodila dceruška, a já ji ani před odjezdem na bojiště nemohu vidět a rozloučit se s ní,“ stěžoval si Augustin Mudrák.¹¹

Alois Rašín se naopak domníval, že válka může mít i pozitivní vliv, osmého října 1915 si poznamenal:

„Dětem neuškodí, když život se vážně na ně podívá a ony se vážněji pro život budou připravovat. (...) Uvidí před sebou život a celou jeho vážnost. Pak budou vždy gentlemany, nikdy ne podlí, záludní a sprostí.“¹²

Většina společnosti se ale obávala, že nastane pravý opak, že děti za války přijdou o svou morálku. Odchod otců, jichž se bály, i matek, které nastoupily do zaměstnání, jim přinesl nebývalou svobodu, jíž se dalo snadno zneužít. Také musely více pracovat, často prodávaly po ulicích noviny nebo korespondenční lístky. Občas nebylo zbylí, a tehdy kradly uhlí či jídlo, které potřebovaly pro přežití. Delikvence mladistvých vzrostla z 27% (1914) na 41% (1918).¹³ Děti byly zatýkány i z politických důvodů, například jeden žák šesté třídy dostal dvanáct let vězení za zpěv ruské hymny.¹⁴ V krajním případě byly děti i popravovány.

Děti si považovaly i možnosti strávit léto na venkově

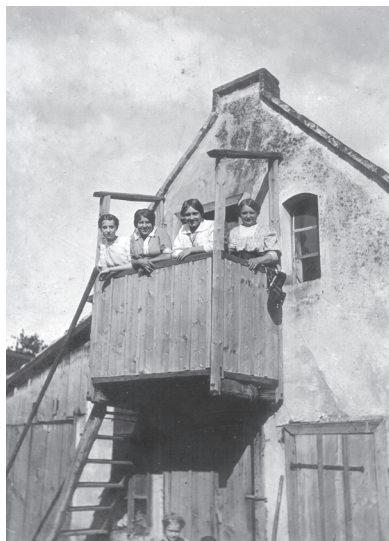
Plodnost

Obeznaménost českých žen s lidskou reprodukcí byla mizerná. Lékařky musely být neprovdány, takže neměly většinou ani sexuální zkušenosti a nemohly v tomto ohledu nikomu poradit. Předmanželské sexuální styky byly rozšířené hlavně na venkově, kde se jimi chlapani rádi chlubili, a byť se někteří jen vytahovali, je zřejmé, že mimoman-

želských styků bez úplaty rapidně přibývalo. Těhotných nevěst bylo tolik, až začaly být tiše tolerovány. Prakticky jedinou antikoncepcí byla přerušovaná soulož (používaná už od starověku), nově se objevila metoda neplodných dní, ale ženy ani doktoři nebyli schopni stanovit je s jistotou. Krajním řešením bylo provedení ilegálního potratu. Po porodu nastal sexuální útlum, šestinedělky spaly odděleně od manžela, zatímco ženy kojící se měly vyvarovat kontaktu se spermatem, protože se věřilo, že by to mělo neblahý vliv na mléko.

Ženy se nejčastěji vdávaly ve věku 20-29 let, zatímco muži vstupovali do manželství od 24 do 30 let.¹⁵ Velmi mladí muži byli nejčastějšími klienty veřejných domů, ačkoliv tam čas od času zavítali i ženatí. Tamním pracovnícím se hanlivě říkalo fuchtle, flundry nebo bludičky. Prostitutce z nevěstince bylo většinou dvacet až třicet let, starší musely odejít a pokračovat na ulici. Co se postavy týká, nejoblíbenější byly za války plnoštíhlé dívky. Prostitutky z nevěstinců musely povinně chodit dvakrát týdně na lékařské prohlídky, které organizovaly velké nemocnice, ale ženy si je samy musely platit, navíc se při vyšetření styděly. Ostatní ženy gynekologické vyšetření neabsolvovaly většinou ani jednou za život.

Nejvíce veřejných domů bylo ve městech s převahou německého obyvatelstva, tedy například v Liberci či Litoměřicích. V Praze bylo

I ve válce se našla chvílka na odpočinek a slibné úsměvy – kdepak jsou asi mládenci?

nejvíce prostitutek v centru a dělnických čtvrtích, naopak vůbec nesměly na Václavské náměstí, Letnou, Ovocný trh a do Karlovy ulice. V nevěstincích bývaly i kulturní a zábavní akce, velmi oblíbenými se staly nahé živé obrazy. Za války byla taková poptávka po prostitutkách, že se k tomuto „řemeslu“ uchýlovaly i číšnice a barmanky, v posádkových městech byly vchody do vináren a kaváren označeny červenými a modrými lucernami, pokud tam byly poskytovány takovéto „nadstandardní“ služby.¹⁶

Půvab českých dívek a žen nese-
těly ani válečné útrapy

Homosexualita byla trestná, ale prostitute se dočkala regulativu až roku 1916, kdy byly posíleny pravomoci obcí v oblasti její regulace. Byly zavedeny povinné zdravotní knížky pro prostitutky, které podle nařízení neměly být podvyživené, mít srdeční vadu či TBC. Pokud byla zjištěna pohlavní choroba, musela být vyléčena dříve, než se žena vrátila do výkonu svého povolání. Nevěstky dostaly příručku *Poučení o příznacích pohlavního onemocnění*. Prostitutkám byl odepřen vstup na veřejné promenády, na nádraží, do kasáren a kostelů. Bylo absolutně zakázáno vykonávat prostituci dívkám do šestnácti let, u mladších jednadvaceti let se vyžadoval souhlas zákonného zástupce. Omezení platila i pro majitele nevěstinců, kteří nesměli prostitutkám bránit v odchodu nebo je vykořisťovat.

Počet lidí nakažených pohlavní chorobou jinou než sexuální cestou klesl díky zlepšené hygieně, přesto četnější výskyt pohlavních chorob přetrval i po vzniku republiky. Vojáci často přicházeli domů z fronty

nakažení, přestože jejich ženy je mnohdy následovaly až na samotné bojiště, aby si „ohlídaly“ jejich věrnost.

„Oh, ženy dovedly doma řádně fantasírovati,“ napsal výtvarník Josef Váchal (1884-1969), „bály se nejen o těla mužů, leč i o jejich duši, a bylo jich mnoho přijíždějících za muži, domnívajících se, že jsou nepostradatelnými v jistých věcech, k obzvláštní radosti rumburských hoteliérů.“¹⁷

Muži se báli pohlavních nemocí především v Rusku, protože se šířil mýtus, že jsou tam nakažené všechny ženy, nejen prostitutky.

Na tehdejší dobu odvážné foto potěšilo odesilatele i adresáta

¹ Švabinská, Z.: Světla paměti, Academia, Praha 2002, s. 13.

² Žipek, A.: Domov za války 1917, 4. díl, Pokrok, Praha 1931, s. 27.

³ Vošahlíková, P.: Jak se žilo za časů Františka Josefa I., Svoboda, Praha 1996, s. 169.

⁴ Štěch, V.: Džungle literární a divadelní, Družstvo máje, Praha 1937, s. 485.

⁵ Duch české ženy za války, Jan Ziegloser, Praha 1928, s. 28.

⁶ Tamtéž, s. 7-8.

⁷ Lenderová, M., Kopičková, B., Burešová, J., Maur, E.: Žena v českých zemích od středověku do 20. století, NLN, Praha 2009, s. 571.

⁸ Novák, P. a kol.: Dějiny hmotné kultury a každodennosti českého venkova devatenáctého a první poloviny dvacátého století, Národní zemědělské muzeum, Praha 2007, s. 136.

⁹ Fialová, L., Kučera, M., Maur, E. a kol.: Dějiny obyvatelstva českých zemí, Mladá Fronta, Praha 1998, s. 181.

- ¹⁰ Švejdová, K.: Historie ošetřovatelství a medicíny, Technická univerzita v Liberci, Liberec 2011, s. 94.
- ¹¹ Mudrák, A., Červenka, J.: Bojoval jsem za císaře pána, Jiří Červenka, Brno 2011, s. 28.
- ¹² Rašín, L.: Paměti Dr. Aloise Rašína, Bonus A, Brno 1994, s. 122.
- ¹³ Francek, J.: Velké dějiny zemí Koruny české, Zločinnost a bezpráví, Paseka, Praha-Litomyšl 2011, s. 459.
- ¹⁴ Žipek, A.: c. d., s. 213.
- ¹⁵ Fialová, L., Kučera, M., Maur, E. a kol.: c. d., s. 163.
- ¹⁶ Lenderová, M.: Chytila patrola, aneb Prostituce za Rakouska i republiky, Karolinum, Praha 2002, s. 116.
- ¹⁷ Váchal, J.: Malíř na frontě, Paseka, Praha-Litomyšl 1996, s. 24.

NÁRODNOSTNÍ MENŠINY

Otázka národních menšin je v rámci rakouské monarchie ošemetná, vždyť také Češi nebo Slováci byli tehdy menšinovými národy.

„Život brněnských Čechů byl tehdy typickým životem menšinového národa,“ konstatuje právník František Weyr.¹

Němci tvořili zhruba třetinu z deseti milionů obyvatel českých zemí. V Čechách žilo necelých sedm milionů obyvatel (zejména Čechů a Němců), zatímco na Moravě jen dva a půl, zbytek ve Slezsku.² Během války počet obyvatel Českých zemí ubýval, nicméně celkový počet neklesl pod hranici deseti milionů, a to mimo jiné díky přistěhovalcům, kupříkladu z Haliče uteklo mezi lety 1916 a 1918 na území dnešní České republiky přes sto tisíc osob. Menšinou byli i Poláci (1,6% z celkového počtu obyvatelstva), kteří žili převážně v oblasti Těšínska. Podobně jako Slováci měli silnější austrofilské tendence než Češi. Zhruba jedno a půl procenta obyvatel se hlásilo k židovské víře a národnosti.

Bohemista Angelo Maria Ripellino k tomu píše:

„Nikdo z nás není tak prostoduchý, aby si toto spožití představoval jako selanku, i když přechétné pozdější události svádějí mnohé, aby o tomto sdružení národů blouznili jako o ‚šťastné Arábii‘, o blaženém ‚Traumwelt‘. Vratkou rovnováhu co chvíli rušilo vzájemné šikanování, schválnosti, řevnivost, zlá vůle. Podle Kische žádnému Němci ve snu nenapadlo vkročit do české Besedy a v německém kasinu se jaktěživ neukázal Čech. Obě národnosti měly vlastní sady, hery, koupaliště, botanické zahrady, kliniky, laboratoře, márnice. Dokonce i kavárny se dělily na české a německé. Česká a německá univerzita nepěstovaly vzájemné styky ani spolupráci. Jestliže v Národním divadle, otevřeném roku 1881, hostovala Comédie Française nebo moskevské Umělecké divadlo anebo nějaký proslulý zpěvák, německá kritika o tom

neutroučila ani zmínku, a jako pěna byli čeští kritici, když v Deutsches Landestheater (v roce 1885) nebo v Neues Deutsches Theater (v roce 1888) vystupoval vídeňský Burgtheater nebo Enrico Caruso nebo Adolf von Sonnenthal.“³

Na venkově nechyběli ani kočující Cikáni

Až do přijetí nové ústavy roku 1920 neexistovala na českém území žádná ochrana menšin. Za prv-

ní republiky vznikla Národní rada židovská; tato menšina se rozšířila o více než čtvrt milionu osob díky přistěhovalcům ze Slovenska a Podkarpatské Rusi. Do té doby byla židovská komunita malá a mezi Čechy nepopulární. A to přesto, že Židé zdaleka nežili jako bezdomovci či tuláci, naopak řada z nich vynikala v různých oborech, například ve finančnictví, hudbě, medicíně či literatuře. Osvědčili se i na bojištích – za první světové války celosvětově padlo přibližně sto dvacet pět tisíc Židů.

Avšak antisemitismus za války jednoznačně posílil, byť byly i hlasy opačné, třeba časopis Rozvoj vyzval Čechy už roku 1914 k zastavení rostoucí náboženské nesnášenlivosti. Bohužel následující rok se nesl ve znamení útoků na Židy a rabování židovských obchodů. V listopadu roku 1917 vystoupil proti projevům antisemitismu Sionistický svaz, ale ani to nepomohlo, roku 1918 jen v Praze došlo ke čtyřem rasisticky motivovaným napadením Židů.

Hluboce zakořeněný antisemitismus se projevoval i v každodenním životě českých intelektuálů. Například lékařka Anna Bayerová

nazvala svého konkurenta, dermatologa Isidora Neumanna, „vychytalým židákem“.

Svým způsobem však Židé a sionisté dosáhli za první světové války velkého úspěchu: roku 1917 britská vláda vyslovila souhlas (formou tzv. Balfourovy deklarace) s vytvořením židovské domoviny v Palestině, což napomohlo vzniku dnešního státu Izrael.

---

¹ Weyr, F.: Paměti I., Atlantis, Brno 1999, s. 398.

² Nedorost, L.: Češi v 1. světové válce, Mým národům, Libri, Praha 2006, s. 19.

³ Ripellino, A. M.: Magická Praha, Odeon, Praha 1992, s. 29.

FINANCE A PRŮMYSL

Mezi horní vrstvy českého obyvatelstva patřili šlechtici a bohatí měšťané, dohromady jich bylo okolo sta tisíc.¹ Třiaosmdesát rodin mělo baronský titul a čtyřiapadesát dokonce hraběcí. Aristokracie měla politický vliv v říšské radě, na zemských sněmech a v místních samosprávách, ale peníze si čím dál víc opatřovala podnikáním, zejména v potravinářství a hutnictví. Do roku 1918 vlastnila šlechta zhruba pětinu české půdy. Akutní hmotná nouze aristokracii nehrozila ani za války, což se ovšem nedá říct o většinové české populaci.

Nominální výdělků Čechů od roku 1914 do konce války sice vzrostly na dvojnásobek, ale reálné výdělků klesly na necelou třetinu předválečného stavu, protože životní náklady vzrostly pětikrát. Některé druhy zboží podražily ještě markantněji, kupříkladu cena cívky nití stoupla ze čtyřiceti haléřů na více než padesát korun! Zchudlí lidé se snažili přivydělat si například ručními pracemi (oblíbené bylo například pletení vlasových sítěk) či sběrem rostlin, třeba kopřiv nebo dubového listí.

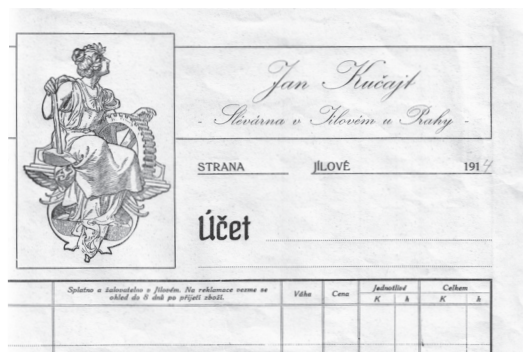
Úplně nejhůře na tom byly pochopitelně vdovy a sirotci, kterých rapidně přibývalo. Nutnou podmínkou k získání státní podpory bylo, aby manžel a otec padl při boji za Rakousko, nikoliv v legiích proti němu. Denní výživné pro pozůstalé nesmělo překročit výši denního příjmu padlého či nezvěstného. Dalším předpokladem bylo, že rodina musela být závislá na příjmu povolance. Kupříkladu vdova pracující jako dělnice v Praze s pěti dětmi by dostávala šest korun výživného denně, pokud by to nepřekračovalo denní plat padlého otce rodiny. Za těchto šest korun se daly pořídit zhruba tři až čtyři kila brambor nebo jedna až dvě sklenice marmelády. Měsíčně si bezdětné vdovy po padlých vojácích těch nejvyšších hodností přišly zhruba na pět set korun, podobně na tom byly rodiny invalidů, penze ale dostávali invalidé pouze v případě, že sloužili v armádě více než deset let. Vdovy po vojínech se

musely spokojit se stovkou měsíčně, za kterou by si roku 1918 pořídily zhruba pět kilo vepřového. Sirotci měly nárok na výživné, pouze pokud byli ze sezdaného svazku, ale i tak jejich roční důchod málokdy překročil stokorunu. Pro srovnání uved-

me, že přednosta stanice v Kladně pobíral roku 1915 sedm set korun měsíčně, což dělá osm tisíc čtyři sta korun ročně.

Ani s osmi tisíci ročně si však rodiny nemohly dovolit prakticky nic, vždyť pár bot stál dvě stě padesát korun a kilo mouky koncem války přes sto korun, od roku 1915 se i základní potraviny musely kupovat na černém trhu za přemrštěné ceny. Na druhé straně bohatli ti, kteří zboží na černém trhu prodávali nebo spekovali s nedostatkovým zbožím. Obohatili se také dodavatelé výrobků pro armádu nebo obchodníci, kteří místo peněz prozřetelně přijímali jen drahé kovy. Hodnota peněz se neustále snižovala. „Brzo po vypuknutí války vydány byly papírové dvoukoruny, a těch je jako hadrů,“ konstatovala Venda Gajová. „Lidé je i trhají na čtvrtky, potřebují-li drobné.“⁴² Drobné mince přestaly být vlivem inflace potřeba a ty z drahých kovů si lidé schovávali na horší časy, čímž přirozeně zmizely z oběhu. Od roku 1916 byly v oběhu jen mince ze železa, zatímco stříbrnou korunu nahradila papírová.

Klíčovým peněžním ústavem byla Živnostenská banka pro Čechy a Moravu, která před válkou podporovala rozvoj českých firem

Účet v secesním duchu (který zdobil i takovéto prozaické dokumenty figurálními motivy či ornamenty)

a spravovala asi třetinu kapitálu v českém bankovníctví. Měla přes tisíc zaměstnanců a řadu poboček v různých městech monarchie. Mezi oblíbené pojišťovny patřila Slavia a První česká vzájemná pojišťovna v Praze, která nabízela například pojistky pro případ krádeží, vloupání i požáru. Nově vznikla, a to krátce před válkou, Česká vzájemná životní pojišťovna.

Průmysl

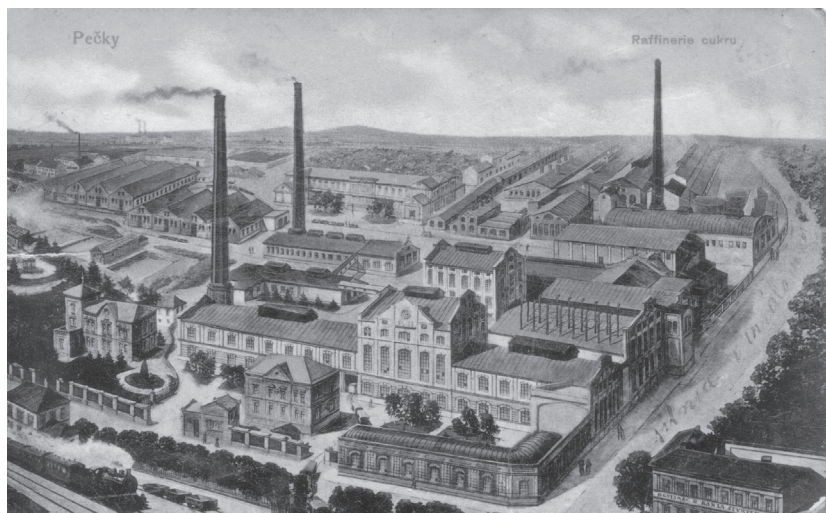
Roku 1910 šestačtyřicet procent ekonomicky aktivních Čechů pracovalo v zemědělství, jednačtyřicet v průmyslu, zatímco v obchodním sektoru a službách jen dvanáct procent.³ Zaměstnavatelé byli obecně povinni dbát na morálku zaměstnanců a svolávali je časné ráno sirénou. V útlém věku začínaly pracovat i děti, které působily například jako pomocní řemeslníci a dělníci.

Broušení skleněných kroužků

První kategorií zaměstnanců, která měla nárok na penzi pro sebe a svou rodinu, byli úředníci, ale i ti se potýkali s finančními problémy, což se mj. projevovalo jejich snahou omezit počet potomků a nezřídka i tím, že upadli do dluhů. Mnohem hůř na tom byli zemědělci – plošné nemocenské pojištění pro ně bylo zavedeno až ve dvacátých letech, ale ani tehdy se nedočkali starobních důchodů. Dělníci měli oproti zemědělcům méně volného času a nárok na dovolenou mohli uplatňovat až několik let po válce, právo na osmidenní odpočinek pak jen jednou za patnáct let.

České země byly již před první světovou válkou nejméně industrializovaným regionem Rakouska-Uherska. Nacházely se zde dvě třetiny veškerého průmyslu monarchie a hustá železniční síť, nehledě na to se však Rakousko dostalo za války do závislosti na dovozu zboží z Německa. Češi se specializovali na výrobu cukru, sladu a piva, železářských a chemických výrobků, skla, porcelánu, automobilů a motocyklů či elektrotechniky. Na Ostravsku se těžilo černé uhlí se zvýšenou

Rafinerie cukru v Pečkách

intenzitou, ale většinu spotřebovali vojáci. Výroba nebyla jednoznačně centralizovaná v Praze, například v Českých Budějovicích na Šmerlingově třídě byla obrovská továrna na kuřivo s více než tisíci zaměstnanci a také známá Hardtmuthova továrna na psací náčiní.

Některé podniky, zejména textilky, musely být za války uzavřeny kvůli nedostatku surovin a dělníci propuštěni pro nadbytečnost. Kupříkladu knoflíkáři ztratili práci poté, co ustal dovoz perleti do monarchie. Jinde zaměstnanci naopak chyběli, například v dřevařských závodech, které dodávaly dřevo pro vojenské baráky, a také v elektrárnách, kde se vyrábělo čím dál více elektřiny. Pivovary trpěly nedostatkem chmele i zaměstnanců zároveň, cena piva proto během války vzrostla až na desetinásobek.

Továrny pružně přizpůsobovaly výrobu vojenským potřebám, v galanteriích se začaly produkovat stany, rukavičkářské provozovny rozšířily sortiment o batohy a vojenské chlebníky, truhlářské dílny vyráběly muniční bedny, zbrojním průmyslem se zabývala Škodovka i další firmy. Zvýšenou potřebu kovů řešilo Rakousko sběrem mosazných klik a hmoždířů, měděných kotlů, olova a cínu od civilního obyvatelstva.

---

¹ Lenderová, M., Macková, M., Bezečný, Z., Jiránek, T.: Dějiny každodennosti dlouhého 19. století, 2. díl, Univerzita Pardubice, Pardubice 2005, s. 11.

² Žipek, A.: Domov za války, Díl IV. (rok 1917), Pokrok, Praha 1931, s. 211.

³ Fialová, L., Kučera, M., Maur, E. a kol.: Dějiny obyvatelstva českých zemí, Mladá Fronta, Praha 1998, s. 250.

DOPRAVA A CESTOVÁNÍ

Nejoblíbenějším dopravním prostředkem ve městech bylo za první světové války jízdní kolo. Automobilů bylo málo, hromadná doprava byla ochromena válkou a na kratší vzdálenosti byl bicykl ideální volbou už jen pro finančně nenáročnou údržbu. Na kole se jezdilo do práce, do školy i na pole, využívali ho lékaři a ošetřovatelé, aby se rychleji dostali k raněným. Vojáci pak používali kola skládací, která se snadněji přepravovala. Brzy se však kola pro svou univerzálnost stala nedostatkovým zbožím.

Dalším populárním dopravním prostředkem byly vozy tažené koňmi, a to i přesto, že mnoho těchto zvířat bylo zabaveno pro vojenské účely.

Marie Himlová ze Šamotky u Rakovníka napsala svému strýčkovi v srpnu 1916:

„Ani bys teď, strýčku, Šimla (koně – poznámka M. M.) nepoznal, jak je zkotlý. Mohli jsme potkat až deset automobilů, tak si jich nevšiml. Ani už nekopá. I je to na toho chudáka starýho fůra.“¹

Povozy (v zimě sáně) tažené koňmi používali nejen zemědělci, ale i lidé pracující ve městě, značily se jen cedulí se jménem a adresou majitele. Poštovních dostav-

Kolo jako častý pomocník vojáka

Volské potahy nebyly ničím zvláštním ani ve městech

níků, typických spíše pro devatenácté století, využívali cestující jakožto jediného dopravního spojení v odlehlých částech monarchie. Bohatší vrstvy se fiakry, kočáry a drožkami dopravovaly na plesy, svatby nebo pohřby. Koně a voli nebyli jedinými zvířaty, která sloužila v dopravě, patřili mezi ně také horští tažní psi, jejichž síly využívali především vojáci a obyvatelé Alp.

Motorových vozidel bylo velmi málo, automobily byly pro většinu českého obyvatelstva finančně nedostupné. Ani silnice nebyly v nejlepším stavu, nebyly asfaltované, ale přinejlepším dlážděné, a to převážně ve městech, v monarchii se navíc platilo mýtné. Co se týče automobilů, nejlepší závodní auta dokázala dosáhnout rychlosti až sto čtyřicet kilometrů za hodinu, ale průměrně se jezdilo v rychlosti třicet kilometrů za hodinu. Začaly se objevovat i motocykly, vyvíjející rychlost až sto kilometrů za hodinu, nákladní i parní automobily. Mezi nejznámější výrobce vozidel patřily i dnes známé značky Mercedes, Fiat, Renault, Benz, Opel, Peugeot nebo domácí Laurin a Klement. Pro církevní potřeby sloužila v poli německá auta se zabudovaným oltá-

řem, která mohla následovat frontu téměř kamkoliv. S frontou cestovala i pojízdna kuchyně, která mohla mít motorový pohon, nebo byla tažena koňmi.

Obyvatelé větších měst byli odkázáni na bicykly, drožky a hromadnou dopravu, která kupříkladu v Praze byla velmi kvalitní. Fungovala tu spolehlivá elektrická tramvajová síť, tvořená čtrnácti linkami, a ty doplňovaly autobusy. Ale za války se situace zhoršila, v důsledku finančních omezení nebyly opravovány tramvajové tratě a kvůli mobilizaci chyběli pracovníci, celkově poklesl počet zaměstnanců o čtyřicet procent. Od února 1915 musely dopravní podniky zaměstnat ženy (celkem přes čtyři sta) jako průvodčí místo odvedených mužů. Řidiček bylo minimum a brzy po válce byly propuštěny. Kvůli nedostatku peněz a pracovníků byl provoz zkrácen a od roku 1917 fungovala hromadná doprava jen mezi šestou hodinou ranní a osmou večerní.

Železniční doprava představovala jediný způsob, jak se za války daly překonat velké vzdálenosti mezi jednotlivými místy Českých zemí, ale postupně byla zcela podřízena potřebám armády, a tak souprav určených k přepravě civilistů ubylo. Vojenský dozor nad železniční dopravou a důležitými průmyslovými podniky fungoval už od vyhlášení války, železničním úředníkům byly zrušeny dovolené, vojsko obsadilo hranice a hlídkovalo u železničních mostů i tunelů. Roku 1917 byly železnice plně převedeny pod vojenskou správu. Po celou dobu války byly obzvláště na německých hranicích prováděny pečlivé prohlídky cestujících, kontrolovaly se pasy i zavazadla a při nejmenším podezření následovala tělesná prohlídka, která si kladla za cíl především zamezit vývozu cenností z Rakouska-Uherska.

„Podnikla jsem s rodiči jednu takovou pašeráckou cestu,“ vzpomíná Helena Čapková, „a byla k pláči i k smíchu. Maminka plnila moukou široké duté pásy z bílého plátna a pak jsme je spolu prošily; měly i šle a bylo možné je zavěsit na ramena pod šaty. Oba, když si je navlékli, vypadali tlustí až hrůza, a nedivila jsem se, že i v tom horku volně

přehodili přes ramena cestovní plášť. A pak si prohlédli mě; zatrapená holka, sukni má úzkou a blůzu upjatou těsně jako nějaký oficír, co můžeš pronést? Nic! Leda nějaký pytlíček s tabákem; přivážíme je na tkanice, ať si bimbají dole v sukni. ‚Ale v té tvé píšťale bylo by je přece jen vidět; sbal si své šaty a přehod’ si mé staré šedivé!‘ rozhodla maminka. A jeli jsme si vlakem přes hranici jako svrchovaně korektní panstvo; vždyť maďarští celníci prohlížejí jen zavazadla.⁴²

Přísné prohlídky byly překážkou i pro osoby angažující se v odboji. Například Miroslav Plesinger, který v červnu 1915 vezl Masarykovi do Ženevy tajnou zprávu od Beneše, promyslel svůj převlek opravdu důkladně. Měl falešný bulharský pas, vízum, naučil se dokonce bulharský přízvuk a svou novou tvář konzultoval s pravým nositelem této identity, hudebním skladatelem Vasilem Božinovem. Záleželo na každém detailu, proto Plesingerova žena našila na veškeré oblečení, které vezl s sebou, monogramy v azbuce a Plesinger si pořídil i bulharská poutka do bot.

Ještě nedlouho před válkou byly osobní i nákladní vagony pořizovány v Anglii, ale později se začaly vyrábět i v Českých zemích, konkrétně v Ringhofferových závodech na Smíchově. Vzhledem k tomu, že válka byla dlouhá a všude se projevil nedostatek financí, železnice i soupravy rychle chátraly. I nové vlaky se rychle ničily, rozbité sklo v oknech bylo nahrazováno jen prkny, uvnitř se nesvítilo ani netopilo.

„Cestovalo se špatně,“ vzpomíná publicista Jan Hajšman. „„Nejde to jinak, je válka!“ slyšel člověk omluvy a výmluvy na každém kroku a ze všech stran; nejvíc se jimi oháněl železniční personál od přednostů až do posledního nosiče.“⁴³

Železniční doprava nebyla zrovna nejbezpečnější, a to nejen kvůli válečným operacím probíhajícím na území monarchie. Docházelo také k dopravním nehodám, které s válkou nijak nesouvisely. Známa je například srážka dvou vlaků, z nichž jeden jel z Budapešti do Štýrského Hradce a druhý vezl účastníky císařova pohřbu z Vídně do Budapešti. Tato tragédie, k níž došlo v noci z třicátého listopadu na první prosinec

1916, si vyžádala přes sedmdesát mrtvých včetně příslušníků elity monarchie, zahynul například tajný rada Ludwig von Thalloczy.

První světová válka probíhala oproti druhé mnohem více na zemi. S létáním se teprve začínalo, vždyť první český letec, inženýr Jan Kašpar, se vznesl do vzduchu jen čtyři roky před vypuknutím válečného konfliktu, dne šestnáctého dubna roku 1910. Letadla byla posílána na průzkum, ale ne za účelem shazování bomb, jak tomu bylo později. Až roku 1915 začala pražská strojírna Breitfeld-Daněk vyrábět letecké motory.

V září 1916 napsal pan Kraus svému staršímu synovi Wenzelovi na frontu:

„V novinách uveřejněno bylo, že do továrny na letadla, která je c. k. vojenská, přijmou se učňové od čtrnácti do sedmnácti let, kteří budou vojensky zaopatřeni a po uplynutí doby učení nastoupit musí dále k potřebám státním, buď jako strojník, letec, nebo k oboru vztahujícímu se k místu. Náš Pepa je celý divý a chtěl bych podat žádost za jeho přijetí tam. Obdržel propouštěcí vysvědčení, v lednu 1917 dostoupí čtrnácti let. Nejsm rozhodnut, co mám dělat, on je do vojančiny lítý a tu ptám se tebe, co tomu říkáš ty? Je tu disciplína od čtrnácti let až do dvaceti čtyř let, neb zaručit se musí též tříletou povinností brannou prodělat tam. Nerad bych jej od mládí dal z domu, ale pakli by měl tu opravdovou touhu po vojenství, snad by udělal štěstí.“⁴

Podobně na tom byla výroba tanků, od září 1916 až do května 1917 jich existovalo jen několik desítek, a to britské značky Mark I. Jejich hlavním účelem bylo zastrašení protivníka a moment překvapení, zatímco o bezporuchové funkčnosti nemohla být ani řeč. O něco lépe si vedly ponorky, které za války potopily celkově asi pět tisíc lodí.

---

¹ Soukromá sbírka A. K.

² Čapková, H.: Moji milí bratři, Československý spisovatel, Praha 1986, s. 296.

³ Hajšman, J.: Česká mafie: Vzpomínky na odboj doma, Orbis, Praha 1934, s. 58.

⁴ Soukromá sbírka A. K.

ZDRAVOTNICTVÍ A HYGIENA

Takové vymoženosti jako vodovod a kanalizace byly před první světovou válkou dostupné jen zlomku českého obyvatelstva. Pitnou vodu nosily služby a hospodyně ze studní a ne vždy odpovídala požadavku nezávadnosti. V okolí jejich zdrojů vznikaly nové továrny, statky produkovaly značné znečištění a kontroly se prováděly zřídka. Dbalo se spíše na estetiku fasád novostaveb, ale byty neodpovídaly ani technickým možnostem tehdejšího stavitelství.

Zuzana Švabinská (Vejrychová) píše o nájemním domě, kde žila:

„Tento pěkný dům byl postaven v roce 1911, stejně jako Obecní dům u Prašné brány, v secesním stylu. Uvnitř byl ale neuvěřitelně zastaralý – neměl zavedenou elektřinu ani kanalizaci. Svítili jsme petrolejovou lampou a svíčkami a pro vodu se chodilo k veřejné pumpě. (...) Asi od svých sedmi let jsem mamince pomáhala s přenášením vody. Nejbližší pumpa byla za tratí, závory většinou stažené, musela jsem tedy přecházet můstek. Nesla jsem bílou smaltovanou konev se sklápěcím víkem, vědoma si svého důležitého poslání. Vysoká litinová pumpa stála v Jaromírově ulici v řadě akátů. Těžkou rukojetí jsem načerpala vodu, která se rozstříkovala ze skloněné hlavy chrliče, přiklopila jsem víko a už se těšila na zpáteční cestu.“¹

O hygienu projevovali lidé stále větší zájem, což dokládá mnohamilionová účast na První mezinárodní hygienické výstavě, která se konala v Drážďanech roku 1911. Hygienické podmínky se však za obou světových válek pro většinu civilního obyvatelstva válčících států podstatně zhoršily, o vojácích na frontě ani nemluvě (těm je věnována zvláštní kapitola).

Neodvedení Češi, ženy a děti se většinou koupali maximálně jednou týdně, zpravidla v sobotu. Do kuchyně (málokterý dům či byt byl vybaven koupelnou) se přinesly necky, v nichž se postupně umyli všichni